

BARTÓK ISTVÁN

Preyss Kristóf elveszett retorikai (?) műve(i?)

Régóta ismert a pozsonyi születésű Preyss Kristófnak (Christoph Preuss von Springenberg, Christophorus Pannonius, 1515–1590) egy Bázselban megjelent retorikai munkája, és ezen a területen további tevékenységére is lehet következtetni.¹ Az alábbiakban ezekhez a következtetésekhez kapcsolodom.

Preyss fennmaradt, *Ciceronis vita* címen emlegetett művének első részében Cicero életét ismerteti, a másodikban az imitációról értekeznek. Svorad Zavarský megállapítása szerint e tekintetben nagymértékben követi Pietro Bembónak 1513. január 1-jén Pico della Mirandolahoz írt levelét. A fő különbséget Zavarský a két írásmű között az imitáció és az emuláció mértékének megítélésében látja. Preyss Cicero minél hűségesebb követésére szorítkozik, Bembo viszont arra törekszik, hogy ne csak utolérje, hanem túl is szárnyalja mintáját.² Kritikatörténeti szempontból különösen jelentősek Preyssnek a latin és a népnyelvek kapcsolatát érintő megállapításai. Vásárhelyi Judit rövid ismertetésében kiemeli a vonatkozó részeket:

[Preyss] Hangsúlyozza, hogy „nincsen jobb példa Cicero munkáinál nemcsak a latin, hanem a másnyelvű beszéd megformálásában is.” [...] Megkülönbözteti a stylusnak és a formának az utánzását. Mindkettőt szükségesnek, sőt „azoknak, akik hunok, vandálok, gótok, szarmaták, geták között születtek és neveltettek”, egyenesen kötelezőnek tartja.³

A gondolat pontosan beleillik a korszaknak a népnyelvekhez kapcsolódó felfogásába. Sokak szerint ugyanis ahogyan Cicero és mások a görög mintájára csiszolgatták anyanyelvüket, úgy kell az élő nyelveket is a latin gazdagságát, választékosságát utánozva

* A szerző a BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója.

1 Christophorus PREYSS, *M. T. Ciceronis vita [...] Item. Oratio, De imitatione Ciceroniana* (Basilea: Ludovicus Lucius, 1555). – RMK III. 427, VD16 4808, VD16 4809. Preyssről részletesen: FRANKL Vilmos, „Melanchthon és magyarországi barátai”, *Századok* 8 (1874): 149–184, 157–166; VÁSÁRHELYI Judit, „Két XVI. századi magyar ciceroniánus”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 82 (1978): 273–285, 276–277; W. SALGÓ Ágnes, „Jakcsics János epitaphiuma: Egy 16. századi görög gyászvers művelődéstörténeti háttere”, *Magyar Könyvszemle* 116 (2000): 70–77, 74–75; KECSKEMÉTI Gábor, „A böcsületre kihaladott mesterséges szóllás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Irodalomtudomány és kritika (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2007), 217–218; Svorad ZAVARSKÝ, „Ciceronián Krištof Preyss Pannonius (1515–1590)”, in *Sambucus XI: Práce z klasickéj filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*, ed. Daniel ŠKOVIERA a Erika JURÍKOVÁ, 77–91 (Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej Univerzity v Trnave, 2016).

2 ZAVARSKÝ, „Ciceronián...”, 77.

3 VÁSÁRHELYI, „Két XVI. századi...”, 276.

művelni. A latin stúdiumokkal párhuzamba állítva megjelenik az anyanyelv elismerése is. A tökéletes latin stílus elsajátításával járó fáradtság sokakat elriaszt; Preyss biztatóként említi, hogy más nyelvek, így a népnyelvek helyes használatának megtanulása is sok munkával jár.⁴

Fraknoi (Frankl) Vilmos buzgalmának köszönhetően Melanchthon levelezése alapján a mű kedvező fogadtatásáról is lehet tudni.

És csakugyan jó keletnek örvendett. Melanchthon már kevés héttel megjelenése után azon örvendetes hírrel lepte meg barátját, hogy a Wittenbergbe küldött példányok mind elfogytak.⁵

Preyss további retorikai (?) tárgyú munkáiról – ha példányokról nem is, de legalább elkészültükről – is lehet értesülni. Fraknoi ugyancsak Melanchthon levelezéséből tárt fel Preyss további terveire utaló adatokat.

Négy évvel utóbb [a *Ciceronis vita* megjelenése után, 1559-ben] Preyss ismét egy retorikai munkát óhajtott közrebecsátani, és újra Melanchthonhoz fordult azon kéréssel, hogy becsét egy általa Zsigmond brandenburgi örgrófhhoz intézendő ajánlólevéllel emelje. Ez elkészült. De vajjon a munka megjelent-e, s ha igen, mi volt címe? nem tudjuk meghatározni.⁶

Melanchthon 1559. szeptember 18-án jóváhagyásra elküldte Preyssnek az ajánlólevelet,⁷ amelyet aztán október 1-jén küldött el az örgrófnak. Fraknoi a hivatkozott helyen idéz belőle részleteket. A kapcsolódó szakasz egésze alapján a szokásos közhelyeket leszámítva is körvonalazódhat némi halvány sejtésünk a munka tartalmáról.

A kiemelkedő tudományú és erkölcsű férfinak, Christophorus Pannoniusnak ez a munkája igen hasznos az ékesszólás gyakorlásához. Ezért tisztelettel kérem Méltóságodat, hogy ezt a könyvet, amelyet Christophorus átad neked, úgy fogadd, hogy minél többen értesülhessenek róla: Méltóságod egyrészt tetszéssel fogadja ezeket a helyes beszédet és a helyes írást elősegítő gyakorlatokat, másrészt támogatja azokat, akik az egyház és a

4 „Quam multi vero etiam nunc fugitantes immensi labores, infinitique studii, vel multitudine doctrinae vel magnitudine contentionis propositae, cum indignatione despondent statim animos, citoque resiliunt a proposito suo, & frangi sinunt industrias suas difficultate, cum tot tantaque in quaque disciplina, volumina sibi evolvenda resolvendaque offerunt. Quam non pauci, in quolibet genere studiorum, quibus cum aliis etiam in linguis, tum in vernaculo sermone non parum elaborandum est.” PREYSS, *M. T. Ciceronis...*, 233.

5 FRANKL, „Melanchthon...”, 163–164.

6 Uo., 164.

7 „Mitto qualemcunque seu praefationem seu sylvulam, de qua suo arbitrio statuas.” 1559. szeptember 18. CAROLUS GOTTLIEB BRETSCHEIDER ET HEINRICH ERNST BINDSEIL, edid., *Corpus Reformatorum: Series I: Philippi Melanthonis, Opera quae supersunt omnia*, 28 vol. (Halis Saxonum: Schwetschke et filius, 1834–1860), 9:6820.

béke ügyét szolgáló tudományok elterjesztésével elvetik az erények magját, és a közjót hűségesen szolgálják.⁸

Ugyanez a kifejezés (*diligentia recte loquendi et recte scribendi*) a Melanchthon-levelezésben más helyen is előfordul, mégpedig éppen Preyss Kristóffal kapcsolatban. A *praeceptor* pontosan ezekkel a szavakkal jellemzi Preyssnek egy 1555-ben, a *Ciceronis vita* megjelenésének évében befejezett művét, amikor ugyancsak Zsigmond brandenburgi őrgróf támogatását kéri a kiadáshoz. Még ha egyértelmű filológiai adattal ez a levél sem szolgál, érdemes idézni az érvelést a körmönfont humanista szófüzés szép példájaként. Kitűnik belőle az a felfogás is, mely szerint a nyelvi és retorikai képzés az írásmagyarázat legfontosabb eszköze. Melanchthon a szellemi értékek elpusztulása miatt aggódik.

Bizonyosan félnünk kell az elhatalmasodó barbárságtól, akár a törökök nyomulnak tovább, akár a primitív tömegek dűlják fel a birodalmakat. Hogy tehát ne kerüljenek teljesen feledésbe a szükséges tudományok, most szellemi kincseink valamelyes fényét tovább kell sugározni az utódoknak. Különösen azokat a tudományterületeket kell támogatni, amelyek a szent könyveket magyarázzák, és a természettől adott hajlaimainkat hozzásegítik az értelmezéshez. E téren hosszú évek óta gyümölcsözően munkálkodik Christophorus Pannonius. Mivel mind erényes férfiú, mind kiváló tudós, lehetővé teszi a tanulóifjúságnak, hogy elsajátíthassák a helyes beszédet és a helyes írást. Ez a buzgóság irányít és igazgat minden elgondolást és megfontolást. Ezért tehát tisztelettel kérem, hogy ezt a Christophorust Méltóságod továbbra is kegyesen támogassa. Láttam a munkáját, ami nagyon hasznos lesz azoknak, akik latint tanulnak. Ezért kívánatos, hogy megjelenhessen és a tanulók kézbe vehessék. Küldöm Méltóságodnak ezt a kis könyvecskét, és tisztelettel ajánlom magamat Méltóságodnak.⁹

Melanchthon ebben a levélben sem nevezi meg a támogatandó munkát. A Melanchthon-levelezés online regesztáinak szerkesztői úgy vélik, hogy az 1555-ben említett mű azo-

8 „Profuturus est autem hic labor Viri Clarissimi, eruditione et virtute praestantis Christophori Pannonii ad eloquentiae exercitia. Quare Celsitudinem tuam reverenter oro, ut librum, quem offert Christophorus, ita accipias, ut quamplurimi intelligant Celsitudine Tuam, et hanc exercitia recte loquendi et recte scribendi probare, et iis bene velle, qui in propagatione doctrinarum, quae sunt utiles Ecclesiae et paci, et sunt virtutum semina, Reipublicae fideliter serviunt.” 1559. október 1. Uo., 9:6834.

9 „Profecto sive Turci procedent, sive vulgi tumultus imperia turbabunt, magna barbaries metuenda est. Ne igitur prorsus extinguantur doctrinae necessariae, nunc lumen aliquid literarum ad posteros transmittendum est, ac praesertim illa studia iuvanda sunt, quae illustrant libros sacros, et assuefaciunt ingenia ad moderationem, quo in genere multos annos utiliter laborat Christophorus Pannonius, qui, cum sit et vir bonus et scriptor bonus, adulescentes ad diligentiam recte loquendi et recte scribendi assuefacit. Haec diligentia frenum est et Magistra moderationis in omnibus consiliis et deliberationibus. Quare reverenter oro, ut hunc Christophorum Celsitudo Vestra clementer ornare pergat. Vidi eius opus, quod linguam Latinam discentibus vade utilis erit: Quare optandum est, ut perficiatur, et sit in manibus discentium. Celsitudini Vestrae mitto parvum libellum, et me reverenter Celsitudini vestrae commendo.” 1555. október 26. Uo., 8:5854.

nos az 1559. évi levélben ajánlással.¹⁰ Ez elképzelhető, bár az sem zárható ki, hogy ugyanannak a kéziratnak két változatáról van szó, esetleg két teljesen különböző munkáról.

A regeszta szerkesztői a támogatás célját megjelölő kifejezést (optandum est, ut [opus] perficiatur) szó szerint értelmezik (Er [Melanchthon] bittet, um weitere Unterstützung des Christoph Pannonius, damit er sein Werk vollenden kann). A szöveg folytatása szerint azonban a kívánt cél az, hogy a munkát a tanulók kézbe vehessék (et sit in manibus discentium). Ehhez pedig nem elég, ha a szerző befejezi kéziratát, azt ki is kell nyomtatni. Ezért gondolom, hogy Melanchthon barátja nevében nem pusztán a szellemi munkát serkentő „ösztöndíjra” pályázott, hanem a megjelentetés költségeit szerette volna előteremteni. A levélből az is kiderül, hogy Preyss korábban már kapott pénzt, hiszen a kérés tárgya a további adakozás (clementer ornare pergat; bittet, um weitere Unterstützung). Talán nem teljes képtelenség valamelyes összefüggést feltételezni a korábbi adomány és Preyssnek az 1554-ben megjelent gyűjteményben szereplő, Zsigmondot dicsőítő elégiája között.¹¹ Lehet, hogy az őrgrof már 1555-ben is megelégette a folyamatos kéréselést, és ezért nem változtatott álláspontján négy évvel később sem?

Ami a tartalmát illeti: Fraknoi Vilmosnak az 1559-ben kelt levélre alapozó feltételezése nyomán (ismét egy rhetorikai munkát óhajtott közrebocsátani) gondolhatnánk ilyen tárgyú kézirat(ok)ra. Egyébként a Melanchthon által kétszer is leírt kifejezés alapján a szóban forgó munka akár latin nyelvtan is lehetett, ugyanis a „recte loquendi et recte scribendi” mint a grammatika meghatározása a középkortól számos szakmunkában előfordul.¹² A humanisták is átvették, némelyek kiegészítették azzal, hogy a szabályokat az írók és a költők tanulmányozása alapján kell alkalmazni.¹³ Mértékadónak tekintett latin nyelvtanában Melanchthon a hagyományos definícióhoz hasonlóan fogalmaz: „Grammatica est arte loquendi et scribendi ratio”.¹⁴

10 *Melanchthon-Briefwechsel – Regesten online*, hozzáférés: 2021.06.26, <https://www.hadw-bw.de/forschung/forschungsstelle/melanchthon-briefwechsel-mbw/mbw-regest>, 7614, 9181.

11 „Ad eundem Principem Marchionem Brandenburgensem Sigismundum, Archiepiscopum Brandenburgensem &c. Elegia Christophori Preysi Pannonii”, in *De Illustri et Heroica Familia, rebus gestis, ac honoribus Marchionum Brandenburgensium, Liber Elegiarum* (Francofurti ad Viadrum: Ioannes Eichorn, 1554), VD16 ZV 8101, D2v–D3v. Vö. ZAVARSKÝ, „Ciceronián...”, 90.

12 Például: Petrus Helias: „Grammatica ergo est scientia gnara recte scribendi et recte loquendi. Gnarus vero dicitur peritus.” Gundissalinus: „Grammatica igitur est ars vel scientia gnara i. e. perita recte loquendi et recte scribendi.” Vö. Richard William HUNT, „The Introduction to the Artes in the Twelfth Century”, in Richard William HUNT, *The History of Grammar in the Middle Ages: Collected papers*, ed. Geoffrey L. BURSILL-HALL, 117–144 (Amsterdam: John Benjamins B. V., 1980), 120. Filippo di Naddo: „Grammatica est scientia recte loquendi et recte scribendi.” Vö. Robert BLACK, *Humanism and Education in Medieval and Renaissance Italy: Tradition and Innovation in Latin Schools from the Twelfth to the Fifteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004²), 117.

13 Például: Niccolò Perotti: „Quid est grammatica? Est ars recte loquendi recteque scribendi, scriptorum et poetarum lectionibus observata.” Vö. Franz Joseph WORSTBROCK, „Niccolò Perottis 'Rudimenta Grammaticae': Über Konzeption und Methode einer humanistischen Grammatik”, in *Von Eleganz und Barbarei: Lateinische Grammatik und Stilistik in Renaissance und Barock*, Hg. Wolfram Ax, Wolfenbütteler Forschung 95, 29–57 (Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2001), 67.

14 Philipp MELANCHTHON, *Grammatica Latina Philippi Melanchthonis ab autore nuper aucta et recognita* (Noremburgia: Ioannes Petreius, 1527), VD16 M 3344, A3r.

A két idézett Melanchthon-levél eltérései alapján felvetődhet, hogy talán mégsem egyezett meg pontosan a két kézirat. A mindkét helyen szereplő „recte loquendi et recte scribendi” fordulat mellett az 1559. évi levélben az ékesszólás gyakorlása (exercitium eloquentiae) áll, ez a retorikai jelleget erősíti. Az 1555-ben ajánlott műnek a praeceptor szerint azok látják igen nagy hasznát, akik latinul tanulnak (linguam Latinam discentes), ez pedig inkább a grammatikára utal.

Mivel a régiségben az „artes sermonicales” körébe tartozó munkák nem mindig sorolhatók be egyértelműen egyik vagy másik diszciplína körébe, a közelebből nem ismert, Melanchthon által ajánlott – egy vagy két – műnek nem kellett feltétlenül módszeres retorikai vagy grammatikai összefoglalónak lennie. A korban népszerűek voltak a követendő példákat tartalmazó, az épületes tartalom mellett a stílus csiszolására is hivatott idézetgyűjtemények. A minták utánzásával a tanulók mind grammatikai, mind retorikai tudásukat fejleszthették. Preyss Andreas Musculus egy hasonló összeállításához írt üdvözlőverset. Az összegyűjtött idézetek tanulmányozását az elterjedt közhellyel a virágport gyűjtő méhecskék munkájához hasonlítja.¹⁵

Preyss Kristóf munkásságára vonatkozó eddigi tudásunkat némiképp árnyalhatják a Melanchthon-levelezés korábban figyelembe nem vett adatai. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy talán nem is egy, hanem két, ma már ismeretlen munkája maradt kéziratban. Akár retorikai, akár grammatikai tárgyúak voltak, vizsgálatuk mindenképpen a kritikátörténetre tartozhatna – ha Melanchthonnak sikerült volna támogatást szerezni a kiadásukhoz.

Summary

ISTVÁN BARTÓK

The lost rhetorical (?) work(s?) of Kristóf Preyss

We can infer the existence of Kristóf Preyss' (Christoph Preuss von Springenberg, Christophorus Pannonius, 1515-1590) manuscripts from the data in the Melanchthon correspondence, that were left out of consideration by earlier research. It cannot be determined whether these were rhetorical or grammatical works, but they must have facilitated the acquisition of the 'artes sermonicales'.

15 „Quales floriferos saltus et olentis nactae
Pascua, per flores vere vagantur apes,
Omnia libantes, ac omnia quaque legentes,
Eximium referunt in sua tecta thymum.”

Loci Communes Theologici Sacri ex Scriptura Sacra et ex Orthodoxis Ecclesiae Doctoribus collecti per Andream Musculum (Erphodia: Georgius Bauman, 1563), VD16 M 7181, 1v. Vö. ZAVARSKÝ, „Ciceronián...”, 90.